

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ У РОМАНІ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКА «ЗНАК САВАОФА»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Вип. 2 (30)

Вегеш А. Стилiстичнi можливостi лiтературно-художнiх антропонiмiв у романi Олеса Уляненка «Знак Саваофа»; 11 стор.; кiлькiсть бiблiографiчних джерел – 10; мова українська.

Анотація. У статті досліджуються літературно-художні антропоніми з роману Олеса Уляненка «Знак Саваофа». Визначаються стилістичні можливості літературно-художніх антропонімів, їх характеристичний потенціал.

Ключові слова: літературно-художній антропонім, онім, прізвисько, символ.

Олесь Уляненко – класик української пострадянської літератури, єдиний за всю історію незалежної України офіційно заборонений письменник (за роман «Жінка його мрії»).

Лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка у галузі літератури (за роман «Сталінка»), премій «Благовіст» і «Сучасність», автор понад 20 романів, багатьох оповідань, кіносценаріїв, статей.

Творчість О. Уляненка привертала увагу багатьох літературознавців, але її лінгвостилістичний аспект досліджується, на жаль, лише принагідно.

Ми вже досліджували назви літературних героїв з романів «Сталінка» та «Жінка його мрії» [1]. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує також опис стилістичних можливостей онімів у арсеналі мовних засобів роману «Знак Саваофа».

Мета сьогоденішньої нашої розвідки – дослідити літературно-художні антропоніми з роману Олеса Уляненка «Знак Саваофа».

З багатьох романів О. Уляненка, з його численних інтерв'ю ми дізнаємося, що автор – людина релігійна, греко-католик. На яку б тему не розмовляли, Уляненко завжди згадував про Бога, говорив про важливість віри. В одному з інтерв'ю з Оксаною Зьобро автор сказав: «Бог є скрізь... Бог присутній у моїх творах, але так тонко, як повітря навколо нас. Ми його не бачимо, але відчуваємо кожною клітиною тіла. Читаючи, людина повинна виловлювати ті нитки, які ведуть її до Бога» [6, с. 194].

Роман «Знак Саваофа» – це містично-релігійний опус, це «конкретний наїзд» на церкву і священників. В інтерв'ю Яні Дубинянській («Дзеркало тижня») автор сказав: «Я не взагалі на церкву наїхав, а конкретно на Московський патріархат, який є п'ятою колоною в Україні, ніколи не підтримував її незалежності. Це, мабуть, єдина церква у світі, яка порушила право сповіді. Багато російських священників працювали донощиками поліції, потім – міліції, потім – КДБ... Церква не може займатися бізнесом, а Московський патріархат займається» [5, с. 126].

Пишучи роман, О. Уляненко збирав факти, розпитував священників, прихожан. Автор був твердо переконаний, що церква не повинна втручатися в політику. Московський патріархат виголосив йому анафему.

Майже три роки немає вже на світі О. Уляненка, але залишаються жити герої його книжок.

«Всі ми живемо у величезній в'язниці, яка називається Земля. І всі ми намагаємося прорити свій тунель, щоб виповзти звідси. Вихід знає лише один Бог» [4, с. 165].

Варто зазначити, що тема Бога є наскрізною у всіх романах О. Уляненка. У романі «Знак Саваофа» Бог – це *Господь, Господь Бог, Всевишній, Создатель, Творець, Христос*.

На думку Т. Вільчинської, концепт *Бог* у позиції суб'єкта осмислення представлений спектром таких значень: Той, що створив світ, що володіє світом, що є втіленням величчя, всесильності, милосердя, великодушності і т. п. [3, с. 195]. Персонаж Лаврентій всіх переконує, що все належить Богові, що «світ його безмежний, Він все створив... Істина одна – у Бога. Тільки він знає перебування, істинне призначення людини, і життя твоє і моє належить йому» [10, с. 163]. Лаврентій вірить, що тільки «через помилки людина вчиться жити», чим більше провалюється, тим «більші можливості пізнати віру... Ідеальний тільки Бог. Творець» [10, с. 164]. Володимир Побіденко загинув тому, що втрату віри замінив не любов'ю до Бога, а ненавистю і відчаєм. Всі інші поступили так само. О. Уляненко добре усвідомлює ці речі, завдяки Лаврентію постійно нагадує: «Зло і добро речі умовні, але коли ти забуваєш, то, дивись, і вклепаєшся. Ця межа тонка, як нитка, може обірватися. Треба бути видатним жонглером, щоб пройтися над прірвою. І тільки віра в Господа може тобі допомогти» [10, с. 151].

Фігурує у романі ще один теонім – *Саваоф*. Саваоф – в іудаїзмі та християнстві – одне з імен Бога-Отця, Бога небесного царства: сонця, місяця, зірок. Дивним видається те, що ім'я Саваоф благочестивий Лаврентій не називає, воно звучить з уст розбещеного аристократа Миколая, який втратив віру, протиставив себе Богу: «А коли сивий Саваоф з'явиться у кудлатих хмарах, просто розреготатися в обличчя, чекаючи, коли його длань накриє тебе, як муху, або простить, як слизького паразита» [10, с. 78]. Цинічний Миколай запевняє, що «рай для грішників, тут нікому не має місця, навіть сивобородому Саваофу... Саваоф дременує з переляку в інший всесвіт, бо там легко виправдовуватися... Йому соромно за себе, бо він не що інше, як не існуюча субстанція» [10, с. 99]. Про Саваофа згадує отець Авакумій у момент збудження: «Бачу знак вишній!.. Знак Саваофа...» [10, с. 5]. У зв'язку з тим,

що назва запозичена від воїнства, дехто вбачає в Саваофі Бога війни, але правильніше відчитувати в цьому імені ідею Бога як всемогутнього Владика всіх сил неба і землі.

Герої роману «Знак Саваофа» мають звичні імена, прізвиська. «Мої герої, саме герої роману, є реальними особами. Я навіть не змінював імена», – зізнається автор. Вони майже нічим не відрізняються від назв персонажів, досліджених нами раніше романів, за винятком, мабуть, кількісного показника.

У романі «Знак Саваофа» переважають імена з різними відтінками експресії, на відміну, наприклад, від літературно-художніх антропонімів (надалі ЛХА) роману «Жінка його мрії». Велика кількість імен зрусифікована. Автор подає їх короткі варіанти. Суфікс *-к-* найбільш поширений у загальнонародній мові. У ЛХА О. Ульяненка він виражає експресивні відтінки поблажливості зневаги або фамільярності (*Верка, Митька, Яшка*), пестливість, здрібнілість виражає суфікс *-чик-* (*Родиславчик*), а також російські пестливі суфікси *-аша, -уша* (*Митрофаша, Лавруша*). Іноді фіксуються ЛХА, утворені за допомогою усичення та усичення і суфіксації (*Мітя, Реді, Ася, Наталі, Паша, Іл (Ллона)*). Ми зафіксували велику кількість повних імен: *Аліса, Анастасія, Борис, Єва, Ллона, Миколай, Митрофан, Ніна, Ніоліна, Святослав, Юлія*.

Служителів церкви О. Ульяненко називає повними іменами плюс апелятив, що вказує на місце персонажа в церковній ієрархії. Напр.: сестра *Акінья*, сестра *Клементина*, отець *Радоній*, преподобний отець *Авакумій*, молоденький батюшка *Спіфан*, келійник *Зосима*, якого називають по-жіночому *Зося* («*І Зося заспівав приємним кастрацьким голосом про тугу кохання...*»), [10, с. 7], ігумен *Лаврентій* («*Ігуменом був Лаврентій, або Феодосій, благочестивий чоловік, що потрапив до цього монастиря за свою палку нелюбов до режиму, до світської та релігійної влади*» [10, с. 26]. Його також називають пророком *Іллею* («*До нас мандрує пророк Ілля...*» [10, с. 182]. Лаврентій – позитивний персонаж, хоча Олесь Ульяненко завжди вимальовує негативних героїв. «Вигнанець та відщепенець, колишній настоятель православного монастиря, Лаврентій (справжній Божий чоловік, лінія долі якого білою ниткою пройшла крізь розвиток усіх подій), який, здається, ї є головним героєм книжки», – пише Світлана Пиркало [8].

Для називання позитивного героя автор використовує імена-символи. Ім'я *Лаврентій* (від латинського – «житель міста Лаврента», «лавр» [9, с. 187]) належало Лаврентію Римському – архидиякону, ранньо-християнському святому; Лаврентію Печерському – єпископу, пустельнику. Ім'я *Феодосій* (від грецького – «дарунок – подарований богом» [9, с. 381]) також символічне. Асоціюється воно з іменем Феодосій Печерський. Феодосій Печерський – святий Православної церкви, преподобний, один із основоположників чернецтва на Русі, видатний церковний і політичний діяч другої половини XI ст., ігумен першого руського Києво-Печерського монастиря. Ім'я *Ілля* (від єврейського – «Ягве – мій

бог» [9, с. 151]) асоціюється з Іллею-пророком та Іллею Печерським, що усамітнися в Антонієвих печерах. Нанизування стількох святих імен для називання одного персонажа має символічне значення. Лаврентій натерпівся за життя всього, але «після всіх перипетій, що випали на його долю, благословляє новозбудовану каплицю». «Єдиний хто у воді не тоне та у вогні не горить, просвіщаючи нещасних, це Лаврентій», – пише С. Пиркало [8]. Про його стійкість і твердість говорить автор: «Коли він стояв, то всією поставою нагадував статую чи шамана, заглибленого в себе, в медитацію, але це тільки позірно. Насправді на світ дивилися сірі очі, від яких вяло чистотою, убивчою простотою, що люди іноді зле називають ідіотизмом» [10, с. 31]. Олесь Ульяненко любив Лавру, можливо й ім'я своєму позитивному героєві присвоїв саме таке. Хоча в інтерв'ю Анні Данько зізнався: «Навіть наскільки я люблю Лавру – туди вже не приходжу, адже нічого святого там не залишилось» [4].

Низка онімів Олесь Ульяненка – андронімні утворення: *Лукашиха* («...про достовірність божилася баба Лукашиха, що торгує самогоном...» [10, с. 25]), *Власенчиха* («Власенчиха перебралася в город і здає квартиру» [10, с. 135]); називання персонажа за іменем по батькові: *Онисимівна* («...підсліпувата родичка Онисимівна, яка курила «беломор» і працювала санітаркою...» [10, с. 24]), *Наумич* («...прохрипів Наумич, вантажник з двадцятилітнім стажем» [10, с. 173]); ім'я + ім'я по батькові у суржиковому варіанті: *Микола Санич* («...репутація головного лікаря Миколи Санича, зовсім бездарного, але з великими естетськими уподобаннями і непомірною любов'ю до осіб чоловічої статі [10, с. 235]).

Всі літературно-художні антропоніми роману виконують характеристичну функцію. Так ЛХА *Побіденко Володимир* належить трохи дивному героєві. Прізвище персонажа автор утворив від апелятива *біда*. Про те, що чоловік зазнав горя (біди), ми дізнаємось зі сторінок роману. Але прізвище може асоціюватися з апелятивом *перемога* (з російської мови – *победа*), адже були і у нього маленькі перемоги. Правда, в цьому значенні воно більше підходить для сина – Побіденка-молодшого. Після перемоги, як відомо, наступає мир. Прізвище Побіденко гарно сполучається з іменем Володимир. Персонаж захищає свій спокій і право на нормальне життя. Сам герой зізнається: «Я жив і нікому нічого поганого не бажав, але прийшли люди і принесли мені зло...» [10, с. 125], так і закінчився мир, спокій. Побіденка Володьку називали *Принцом Дакарським*. Для Аліси, котру витягнув з соціального дна, він справді був Принцом. Чому Дакарський? Відомо, що Дакар – місто в Африці, столиця Сенегалу. Володимир мав справу з арабами, може тому й Дакарський («...колишній інтелігент на прізвисько Принц Дакарський, уславився як арабофоб, а тому мав досить високий авторитет серед усіх водіїв та робітничого люду...» [10, с. 73]; «Побіденко вибив одному арабові зуби, іншому зламав щелепу і приволік напівживу від горілки Алісу. ... Він знову повернувся до звичних речей... все це наповнювалося

для нього змістом. ... Після цього його стали прозивати Принцом Дакарським» [10, с. 136]).

Сина Володимира звали *Андрієм* («Побіденко Андрій на прізвисько Лямур» [10, с. 11]). Його ім'я також гармонічно поєднується з прізвиськом: Андрій – «мужній», «хоробрий» [9, с. 33]. Про його відважність дізнаємося з роману: він – бандит та наркоділок, претендент на місце головного героя. Він (*Побіденко*) часто *перемагає* («Іншого виходу не було та й не могло бути: він переміг, цього разу» [10, с. 56]; «і, як всім здавалося, упивався своєю нетривкою, до смішного мізерною перемогою» [10, с. 223]), але, втомившись від бандитського життя, дає себе пристрелити іншій бандитській групі. Автор не дає пояснення щодо прізвиська *Лямур* (любов), «Андрюха Лямур зовсім не віддавався любовній тузі», хоча любив Ілону, гарне життя, був «банальним парубійком, що ламав черепи чеченцям».

Друзів у Андрія нема, автор їх називає підлеглими, підручними. Звичними іменами автор їх не називає, фігурують прізвиська, за винятком кількох справжніх називань: *Яшка Полохало* («Яшка Полохало на прізвисько Лоренцо» [10, с. 11]), *Пашка Дрозд*. Літературно-художні антропоніми, які письменник використовує для називання кримінальних елементів, доволі різні: *Лоренцо, Мормон, Котя, Риба, Мономах*. Ми звернули увагу, що ЛХА Риба фігурує і у романі «Сталінка», і у романі «Жінка його мрії». Деякі з прізвиськ – звичайні імена чеченців: *Мамуд, Махмуд*. Чеченець *Мамуд* має прізвисько *Клешня*, яке отримав, мабуть, через те, що не мав ноги, носив протез.

Низка ЛХА належить світським особам, але всі вони – «збоченці, уроди, пристосуванці та вискокки (ті що «з грязі в князі»), суцільні аморали», – як пише С. Пиркало [8]. Прізвисько *Мурзон* має «підтоптаний алкогольік». Отримав його за зовнішній вигляд: живе на будові, весь час брудний, замурзаний, але допомагатиме Лаврентію. За такою ж ознакою виникло прізвисько *Льопа* («Він весь час вовтузився у свинарнику, в безлюдному степу, і раз на місяць приходив помитися в лазню. Прозивали його по-простому – Льопою. З роками він геть здичавів і, окрім свиней нічого не бачив» [10, с. 22]). Герой і сам перетворився на свиню; «маленький, з вузькими плечима і широким задом», зі зморшкуватим обличчям, рідким волоссям, «шкірою, обсипаною струпами». *Льопи*, за тлумачним словником, – плями, мазанина [2, с. 63]. Але через десять років хитрий свинар «вже не був *Льопою*, а *Левом Достопочтенним*. Він підкотив на дамбу в чорному лінкольні, в оточенні двох жінок і двох кремезних, з невиразними обличчями охоронців... За цей час Льопа... завів черевце, а обличчя рожевіло від ситого та благополучного життя» [10, с. 137]. О. Ульяненко досягає сатиричного ефекту, вдало спираючись на ономастичні засоби комічного – протиставлення, адже не можливо поєднати свиню з царем звірів, а брудний свинар Льопа стає Левом. ЛХА Лев Достопочтенний містить іронічну характеристику. Герой керує сектою мормонів, «вибудував кілька дач, подібних на італійські вілли, і

вбив собі в голову, що він таки неабияке цабе» [10, с. 262]. Лев, одним словом!

До світського табору відноситься карлик-збоченець *Гоша*, якого «скрізь і повсюдно називали «душечкою». Так він і носив прізвисько, ласкаве, навіть по-жіночому мрійливе – *Гоша Душечка...*» [10, с. 90]. Душечка «мав неабияку чоловічу снагу, а тому за часів советських мав попит серед незадоволених дам номенклатурного походження, тобто з мажорних сімей» [10, с. 91]. Отже, був *душею* для спраглих дам, а оскільки був малим, то звали *душечкою*.

ЛХА *Вучетіч* належить «косметологу, пасивному гомосексуалісту». Ілона називає його *Вуля* («Вучетіч, він же Вуля, облизнув кривавим язиком губи...» [10, с. 195]). Ми не маємо авторської підказки про те, що лягло в основу імені цього блазня, не знаємо також прізвище це чи прізвисько.

Найнебезпечнішою людиною твору С. Пиркало називає *Миколая*. Він – «хахаль» Ілони, згусток цинізму та удаваного знання життя. («Потім був чоловік нізвідки... людина з Хрещатика» [10, с. 75]). Його ім'я асоціюється з біблійним персонажем Миколаєм Чудотворцем. Сам персонаж каже про себе: «Миколай. Майже що святий» [10, с. 78], а насправді – це розбещений харизматичний інтелектуал, повна протилежність святому. Він, сміючись, говорить: «Немає нічого прекраснішого для людини, як вивалити віру в лайні, взявши її, як предмет свого захоплення. Напевне, у цьому і є смисл життя, опозиція до Бога» [10, с. 78]. Він – представник чорних сил. Сюди можна зарахувати й чергового коханого Ілони *Святослава*: «знайшла собі здорового, майже двометрового бугайця, якого звали Святослав» [10, с. 287]. Ілона лагідно називає його *Святиком*, але він не приніс їй свято, бо його застрелили у неї на очах, а вона подумала: «...нарешті я здихалася його» [10, с. 289].

Відчутним характеристичним потенціалом наділений ЛХА *Силка*. Силка – міліціонер, представник силових структур, охоронець порядку, а О. Ульяненко ту *силу* називає здрібніло *силкою*. Значить, авторитету цей міліціонер не мав. Пор.: «Витягнув папір, складений учетверо, і вручив міліціонеру Силці, художому з довгим червоним носом» [10, с. 31]. З опису зовнішнього вигляду, можемо припустити, що сила персонажа проявлялася у вживанні алкоголю.

Серед жіночих ЛХА найчастотнішим є ім'я *Ілона*. Ілона – жінка, яку любить і ненавидить водночас Лямур, «дамочка суперлегкої поведінки, доброю дозою збочення та чуттєвості» [8]. Її ім'я – «угорська форма імені Хелен, перекладається з грецької як «сонячна, сяюча»» [7, с. 110]. Сонячні люди несуть тепло, своїм сяйвом наділяють інших. Ілона такою не була. Про те, що вона може мати якесь відношення до угорців натякає Митрофан, у якого закралася підозра: «...всі у сім'ї біляві, а подивись, ось Ілона майже тобі малярчєня, красива і холодна, видно, жорстка і хтива...» [10, с. 63]. У тексті фігурує також коротка форма імені *Іл*. Так її називає Лямур («Іл, я ледь тебе не замочив» [10, с. 54]), Вучетіч («Ти дійсно класний пацан, Іл» [10, с. 196]). Ілона мала досконалу фігуру і «стрижену

під хлопчика голову», всюди була першою, тому ім'я Іл їй дуже підходило: нагадувало хлопця.

ЛХА *Єва* належить надзвичайно вродливій грішниці. Єва – біблійне ім'я, означає «та, яка дає життя» [7, с. 96]. Автор це підтверджує: «Вона йшла, та, на яку чекали...» [10, с. 192]. Для багатьох вона стане срібною струною, що «прошиє їхнє життя, змінить на краще», правда, так думає аморальний світ. Гріховність – ось основне призначення героїні. Можливо, автор провів паралель між значенням оніма та героїнею, і саме їй дав «нести хрест» і першої жінки, і першої грішниці.

Ряди Ульяненкових грішниць поповнює юна *Аліса*. Побіденко-старший підбирає її край дороги мокру, голодну та залякану. На свою біду пригріє у себе дома та й закохався. Але мала повія шукає пригод, не дивлячись на те, що вона не в країні чудес. Хоч її ім'я – англійська форма німецького імені Адельхайд [7, с. 20], вона живе у пострадянській Україні.

Вживання певних найменувань осіб спрямоване на увиразнення українського чи неукраїнського походження персонажів. Національність людини можна визначити за її іменем. Дослідивши найменування жінок з роману «Знак Саваофа», ми дійшли висновку, що більшість із них не мають стосунку до української антропосистеми: *Аліса, Ілона, Ніоліна, Нонка, Нора*. Винятком є імена *Анастасія* та *Юлія*. Дружину Володимира Побіденка звали Анастасією, так називалась також мати Ілони. Юлія – молода монашка, яка відвідувала Лаврентія в лікарні, і в яку він закохався, розуміючи неможливість цього. Ці імена належать менш-більш позитивним героям.

Отже, ЛХА у романі О. Ульяненка «Знак Саваофа» виконують важливу роль у розвитку сюжету, в них відображається соціальне середовище. Кожна назва має свою історію, що забезпечує їй належне місце у мові твору. Ульяненкові ЛХА виступають вагомим мовностилістичним засобом зображення дійсності.

Література

1. Вегеш А. Виразальні можливості літературно-художнього антропонімікону роману «Сталінка» Олеся Ульяненка / А. Вегеш / Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 23. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. – С. 47-50.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Вільчинська Т. Концепт «Бог» у поетичній мові Г. Сковороди / Т. Вільчинська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 1 (13). – С. 191 – 199.
4. Данько А. «Всі ми живемо у величезній в'язниці» / А. Данько / Олесь Ульяненко. Без цензури: інтерв'ю. – К.: Махаон Україна, 2011. – С. 163 – 169.
5. Дубинянська Я. «Мені анафему виголосив Московський патріархат» Я. Дубинянська / Олесь Ульяненко. Без цензури: інтерв'ю. – К.: Махаон Україна, 2011. – С. 123 – 132.
6. Зьобро О. «Вкрай не люблю писати, але змушую себе...» / О. Зьобро / Олесь Ульяненко. Без цензури: інтерв'ю. – К.: Махаон Україна, 2011. – С. 191 – 196.
7. Ісат Ю. А. Таємниця вашого імені / Ю. А. Ісат. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. – 736 с.
8. Пиркало С. <http://avtura.com.ua/book/122/reviews/>
9. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К.: Довіра, 2005. – 509 с.
10. Ульяненко Олесь Знак Саваофа / О. С. Ульяненко. – К.: Нора-Друк, 2006. – 292 с.

Anastasia Vehesh

STYLISTIC POSSIBILITIES OF THE PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE NOVEL “SIGN OF SAVAOF” BY OLES ULYANENKO

Resume. The article researches the proper names of the literary heroes in the novel “Sign of Savaof” written by Oles Ulyanenko. It also defines the expressive possibilities of the proper names of the literary heroes, their characteristic potential.

Key words: proper name of the literary hero, onym, nickname, symbol.

Анастасія Вегеш

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫХ АНТРОПОНИМОВ В РОМАНЕ ОЛЕСЯ УЛЬЯНЕНКО «ЗНАК САВАОФА»

Аннотация. В статье анализируются литературно-художественные антропонимы из романа Олеся Ульяненко «Знак Саваофа». Определяются стилистические возможности литературно-художественных антропонимов, их характеристический потенциал.

Ключевые слова: литературно-художественный антропоним, оним, прозвище, символ.

Стаття надійшла до редакції
4 березня 2013 року

Вегеш Анастасія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ.